

Ampt Epe

Nr 79 mei 1987

REDACTIE: R. Paasman, Beekstraat 46, 8162 HB Epe.
Tel.: 05780 - 12048.

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'.

'AMPT EPE'

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE.

De vereniging stelt zich o.m. tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe.

Lidmaatschap f 20,- per jaar.

Bestuur:

Voorzitter : W. Terwel,
Apeldoornseweg 41,
8172 EH Vaassen,
Tel.: 05788 - 1455.

Secretaris/
Penningmeester : W. van Putten,
Hoofdstraat 80,
8162 AL Epe,
Tel.: 05780 - 13579.

Leden : M. Endendijk,
Mevr. Th. te Riele - ter Laak,
F. Zandstra.

Giro: 119.40.15 t.n.v. Penningmeester 'Ampt Epe' te Epe.

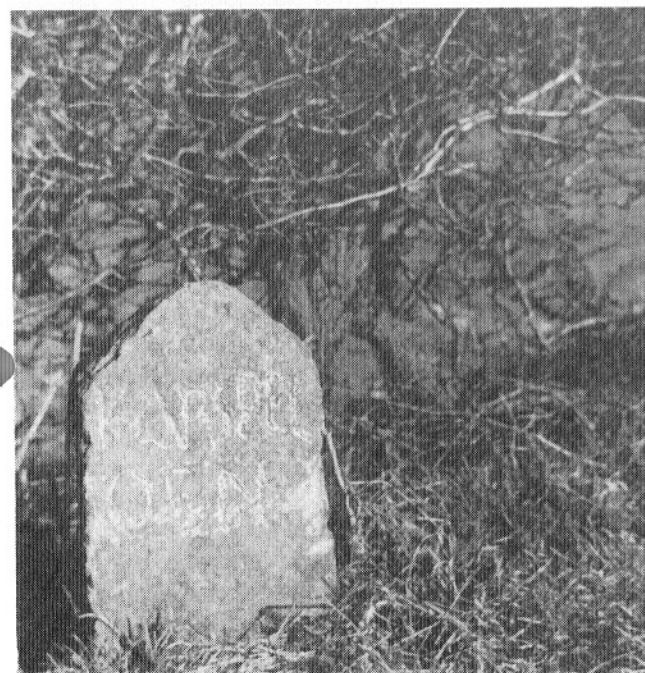
I.S.S.N. nr. 0166 - 2023.

Inhoud

Verdwenen grensstenen door W. van Soest	3
De geschiedenis van het landgoed "Welna" (1) door J.F. Munneke, met enkele correcties en aantekeningen door G.S. van Lohuizen	9
Gemeentelijke zorg voor orde, rust en veiligheid in Epe gedurende de 19e eeuw (5) door L. van den Bremen.	25
Geschiedenis van de brandweer Epe door W. van Putten	32
Werkschema voor archivaris van het Streekarchivariaat Noord-Veluwe van 20 apr. 1987 - 9 okt. 1987	36

Verdwenen Grensstenen

Het artikel van de heer Zandstra in het Mededelingenblad nr. 78 van Ampt Epe is een complete verrassing. De door hem in de 50er jaren gevonden steen met het inschrift "KARSPER OEN" is inderdaad een grenssteen. De heer Zandstra trof deze steen aan in de buitenberm van de weg op de IJsseldijk, precies op de huidige grens van de gemeenten Epe en Heerde. Maar het is meer dan een grenssteen. Het is echt een steen met historie - het hardstenen zuiltje vertelt nu nog het verhaal van een eeuwenlang durende strijd tegen het hoge water van de IJssel. Helaas is deze steen verdwenen - ten offer gevallen aan slopers of souvenirjagers - wie zal het zeggen! Het is echter niet de enige steen van dit type dat op de Veluwe Bandijk heeft gestaan. Gelukkig is er één bewaard gebleven. Mijn oud-collega Zandstra dank ik voor zijn mededeling, ook dank ik hem voor alle informatie tijdens het totstandkomen van dit artikel.

Vanaf de oudste tijden hebben mensen altijd getracht hun eigendommen, hun bezittingen, door bepaalde tekens in het veld af te bakenen. Geschillen over de grens van eigendommen zijn al zo oud als de mensheid. En een kadaster, om in geval van onenigheid, een beroep op te doen, bestond niet.

Ook "heerlijke" rechten, zoals jachtrecht, kooirecht, visserijrechten werden, door het oprichten van merkpalen met opschrift, in het terrein aangegeven! Zo herinner ik mij dat in mijn geboortestreek op oude dijken palen stonden met een schild waarop vermeld: "Private jagt en visscherij van Abbenbroek". Het schild extra versierd door een bol uitstaande broek. En vanzelfsprekend geschilderd in de kleuren van het gemeentewapen. En dat gemeentewapen was óók het familie-wapen van de ambachtsheren! Dan kon er nooit een misverstand ontstaan over: wie die private rechten dan wel bezat. Ook allerlei, thans onbekende rechten, werden door merktekens aangegeven. In Zeeuws-Vlaanderen zag ik in Waterlandskerkje een z.g. "Tiendenpaal", 700 kg gewicht! Daar was reden voor: ze vormden de grens van het gebied waar de Abdij van St. Bavo en het kapittel van Doornik op de eilanden Cadzand en Zuidzande tienden mochten heffen. Want geld speelde een "zware" rol in het huishoudboekje van de middeleeuwse kerk.

In onze streek o.a. langs de Grote Wetering in Apeldoorn bij de "kar" staan nog zandstenen palen, markerend de grens van het jachtgebied van het Loo.

Er zijn in onze streek echter naast andere rechten ook andere plichten geweest, die zo belangrijk waren dat het loonde dit door grensstenen aan te geven. Die rechten en plichten hadden betrekking op het beheer van de Veluwe Bandijk. Daarover vertellen betekent: beginnen bij het begin, als het Veluwe land nog onbedijkt langs of beter gezegd in het stroomgebied van de IJssel ligt.

We schrijven 1328 als de Gelderse graaf Reinout aan een aantal uit Zuid-Holland afkomstige immigranten de Giftbrief van Nijbroek schenkt:

"Dat wij Mit onsen vrijen wille ende mit raeden onser vrunden, om onse renten ende heerlijkheyt toe vermeerden, hebben gegeuen und geuen mits desen brieue Johanne Verenbarten soen und Martijn Willems, und allen dengen, die sij het voirt gunnen und geuen sullen, dat alinge broeck und alle die wildernisse, die wij voirt meer NIEBROECK gehyten willen hebben, dat gelegen es in onsen landen tusschen Schoene-

burch unde Werven", enz. Iets verder luidt de giftbrief: "Voirt willen wij, dat allen luyden, die baten mach dien diek aen der Isselen, onse landen dijcken, mergen mergen gelijcke", enz.

De ontginning draait al heel snel op volle toeren. Het land wordt ingericht volgens Zeeuws/Hollands verkavelingspatroon en in 1342 is reeds 1200 morgen grond ontgonnen. Uitgaande van de Putse - of Geervliese morgen, die bijna het oppervlak van 1 ha had (0,99 ha), kan gesteld worden dat de ontginning van Nijbroek in een zeer hoog tempo werd uitgevoerd. Daarnaast was aandacht voor de dijk langs de IJssel tussen Schonenburg, dat westelijk van Twello gezocht moet worden, en Werven, dat noordelijk lag, oostwaarts van het huidige dorp Wapenveld.

Het gaat de Gelderse graven voor de wind. Zij krijgen steeds meer invloed en macht. In 1337 worden de Gelderse graven tot Hertog verheven.

Nijbroek gaat met hulp van andere kerspelen: Terwolde, Oene-Vorchten en Heerde de bedijking afmaken.

En de Gelderse hertog Eduard weet zijn medewerkers zeer zorgvuldig te kiezen. Een daarvan was Hendrik Eghe van Kalkar. In 1365 werd hij prior van het klooster Monnikhuizen bij Arnhem. Dat klooster werd door Reinout II van Gelre rijk bedeeld. Vooral in het "jonge" Nijbroek krijgt Monnikhuizen veel bezit. Zoveel dat ze er zelfs een Hoofdhof stichten, bewoond door een meier van Monnikhuizen. Het is belangrijk dat de opbrengsten van het land dan zo hoog mogelijk zijn: één voorwaarde hiertoe is het land watervrij maken én watervrij houden. Monnikhuizen had daar veel belang bij en werd geleid door een prior die wist in welke vorm je deze belangen het best kon formuleren. De dijkbrief van Veluwe die hertog Eduard op Allerheiligen van het jaar 1370 schenkt, wordt beschouwd te zijn opgesteld door Hendrik Eghe van Kalkar. Zij luidt in aanhef:

Wij Eduard bij der gnaden goeds hartoghe van Gelre ende Greve van Zutphen doen verstaen allen luyden met dessen teijgenwoerdegherbrieue, dat wij ghegeuen hebben ende geven voer ons end voer onse nakomelingen een dijkrecht Mudighes Hecke tot Hulsberge an den bergh thoe den Karspell vander Wolde, vande Nijenbroeck, van Oen, van Heerdt, end van Vorrighten (behouden dien van de Nijenbroicke vurscr. (even) oirs reches), so dat wij hun setten sullen eenen dijkgreven, die gegoedet sal wesen tho thien marghen lants, "enz.

Ingesteld wordt een Dijkstoel met een "Dyckgreve" als landsheerlijk ambtenaar en vijf "heymraeden". Elke heemraad vertegenwoordigt één van de vijf in de dijkbrief genoemde kerspelen: Terwolde, Nijbroek, Oene, Heerde en Vorchten. In de dijkbrief wordt als voorwaarde voor de functie van heemraad gesteld: gegoed voor 8 morgen land en woonachtig in het door hem vertegenwoordigde kerspel. Als taak werd hen toebedeeld de schouw (toezicht) op dijken, weteringen, stouwen, graven en op bruggen. Ze worden gekozen voor één jaar. De belangrijkste schouw is de schouw van de Veluwe Bandijk; 3 x per jaar moet deze geschouwd worden. De schouwdata zijn in de oorkonde vastgelegd. Ook de regels hoe geschouwd moet worden en wat te doen bij dijkbreuk. De strafmaatregelen zijn hard:

Voorts niemant en sall synen Dijck op moghen ghevan off laten drijven, hij en sall komen op den Dijcke bij den heymraad in eenen bloten rocke, bloetshooffdes ende barvoets met eenen stroowis ghegordet, hebben(de) een spaede in zijn hant", enz.

Als je de dijk opgaf, omdat je om welke reden ook, er niet in geslaagd was het door jou te onderhouden dijkgedeelte naar behoren in stand te houden, gaf je ten overstaan van de heemraad van je EIGEN KERSPEL dat te kennen op de voorgeschreven vernederende wijze. Daarmee gaf je al je eigendommen op door de dijk beschermd en werd je automatisch tot de bedelstand gebracht - in het gunstigste geval kon je ergens als dagloner aan 't werk komen. "Spadesteken" werd dat genoemd - een oneerbare daad.

De bandijk werd geschouwd door de heemraad van het kerspel waarin de dijk lag. Te beginnen bij Mudighes Hecke, dat ligt ter hoogte van Twello bij de Meermuidensweg begon de schouw van het kerspel Terwolde, vervolgens stroomopwaarts Nijbroek, dan het kerspel Oene (KARSPER OEN), vervolgens het kerspel Vorchten en als hekkesluit het kerspel Heerde. Waar de kerspelen aan elkaar grensden, zal dit stellig aangegeven zijn: hetzij door palen óf door stenen. Hoe die er uitzagen is van de kerspelen Terwolde, Nijbroek, Vorchten en Heerde niet bekend. De vorm van de grensstenen van het kerspel Oene is bewaard gebleven. Dankzij de nauwkeurige beschrijving van de heer Zandstra weten we wat dat op de huidige grens van de gemeente Epe en Heerde in de 50er jaren nog zo'n grenssteen gestaan moet hebben. Die grens ligt tussen de Kerkdijk en de Houtweg ter plaatse van het in het buitendijkse talud van de Bandijk gebouwde huisje, gemakkelijk te herkennen aan de windwijzer met de wilde eenden als windvaan.

De grenssteen bestond uit een hardstenen plaat met afgeschuinde top, ongeveer 8 cm. dik. aan de wegzijde was met een beitel ingehakt:

KARSPER
OEN.

De vorm der letters verraaft niet de hand en de slag van een middel-eeuws beeldhouwer, eerder die van een plattelands metselaar.

Een soortgelijke steen heeft gestaan in Wapenveld, ook in de buitenberm van de weg op de dijk, ongeveer 10 à 15 m oostelijk van de oude gemetselde Leigravensluis.

Deze steen, uitgevoerd in een harde zandsteen, droeg een zelfde opschrift: KARSPER OEN. Zij is intact geweest tot 1978. Toen ontdekte ik heel toevallig op een ochtend via de dijk naar Twello rijdend, dat de steen gebroken was: zij lag in twee stukken. Óf stukgereden, óf mogelijk gepoogd de steen om te wrikken en mee te nemen. Ik trof gelukkig medewerkers van het polderdistrict Veluwe op het gemaal, die gaf ik opdracht de steen geheel uit te graven en te deponeren bij de oudheidkamer van de gemeente Heerde. Een en ander rapporteerde ik aan de Dijkstoel van Veluwe. Het rapport ging vergezeld van een aanvraag van een crediet voor het vervangen door een replica. Alleen de dijkgraaf stemde daarmee in, om budgetaire redenen en gegeven het feit dat de steen stond in de berm van de weg op de bandijk die het eigendom van de gemeente Heerde was, waardoor wettelijk de steen eigendom van de gemeente Heerde was, waren de heemraden van mening dat dit een zaak van die gemeente was.

Het siert het gemeentelijk beleid van Heerde dat binnen niet al te lange tijd een keurige replica werd geplaatst op de oude plaats. Daarmee werd de historie recht gedaan!

Hoe kwam het dat op het territoire van Heerde (het oude kerspel Heerde) een grenssteen stond van het kerspel Oene?

Als in 1370 het toen "jonge" Polderdistrict Veluwe haar werkzaamheden start, wordt het meteen geconfronteerd met een aaneenschakeling van rampen. De in 1370 gereed gekomen sluis in de Bandijk moest al in 1400 vervangen worden. In 1421 vliegt ze er bij een dijkdoorbraak uit, het duurt tot 1427 eer die sluis hersteld is. Maar nauwelijks 3 jaar later, in 1430 vliegt ze er weer uit. En voor alle kosten van herstel van sluizen, het dichten van geslagen kolken, het terugnemen van de dijk, draaide het kerspel Heerde op. En waar moesten die kosten voor herstel gevonden worden? Dat dijkstuk, beginnend bij de huidige grens van de gemeenten Wijhe en Heerde, werd de z.g. Dwarsdijk genoemd. Het lag onder de schouw van de heemraad van

het kerspel Heerde. Over dat dijkstuk schreef één van de fraters uit het klooster "St. Hieronymusberch" te Hulsbergen een kroniek: "de Historie van het gelech der sluizen bi Hulsberghe" of wel: "de bouw-geschiedenis van de sluizen bij Hulsbergen". De kroniek loopt van 1370 - 1522. (Ze is prachtig beschreven in: "Het Polderdistrict Veluwe in de Middeleeuwen". Dr. C.A. van Kalveen. In: Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap, deel 79, 1965).

Het kerspel Heerde, tegen zulke problemen niet opgewassen, protesteert omdat het alleen voor alle kosten van de Dwarsdijk moet opkomen, terwijl de andere kerspelen veel minder problemen kennen. De Dijkstoel heeft daar begrip voor en besluit de Dwarsdijk opnieuw te verhoefslagen onder 5 kerspelen. Ieder kerspel krijgt 1/5 deel daarvan. Voor Heerde is dat zeer aantrekkelijk en dus wordt elk deel van de Dwarsdijk apart van grensstenen voorzien, Terwolde, Nijbroek, Oene, Vorchten en Heerde. Vandaar dat grenssteentje "KARSPER OEN" in het kerspel "Heerde", na ruim 5 eeuwen nog te zien! In een "Memorie omtrent het voeren der schouwen", daterend uit het einde der 18e eeuw en vermoedelijk geschreven door de toenmalige dijkgraaf Willem Anne baron Schimmelpenninck van der Oye, in functie als dijkgraaf van 1771 - 1795, wordt de Oener Dwarsdijk als volgt beschreven:

"De Oener Dwarsdijk, onverdeeld ook nog onder Wapenveld gelegen hierin, leggen de Groote Weteringsluysen en de Leygraven Sluysen".

Dat hield wel in dat bij de verhoefslaging van de Dwarsdijk het kerspel Oene net dat dijkstuk kreeg toegewezen dat Heerde zoveel zorgen bracht. De reden wordt niet vermeld.

Laten we er maar van uitgaan dat dijkbeheerders in het algemeen wijze mannen zijn.

Dan heeft het spontane gebaar van de gemeente Heerde in 1978 jegens dat grenssteentje van het kerspel Oene toch een diepere achtergrond.....

W. van Soest
Oud H.T.D. Polderdistrict
Veluwe/Brummen-Voorst

De geschiedenis van het landgoed "Welna"

De geschiedenis van dit landgoed werd in 1966 te boek gesteld door de heer J.F. Munneke, destijds rentmeester van "Welna". Het verslag was bestemd voor de eigenaren, de familie Gorter.

De huidige directrice van het landgoed, mevrouw H. de Jong-Gorter, gaf ons toestemming enkele gedeelten uit het verslag te publiceren in "Ampt Epe".

In dit nummer wordt de geschiedenis van "Welna" beschreven tot ± 1890. In de volgende aflevering wordt de periode 1890 tot 1966 behandeld, waarna de directrice iets zal vertellen over de huidige situatie.

Over de herkomst en de betekenis van de naam "Welna" tast men nog steeds in het duister. Wel komt deze naam al voor in de 16e eeuw, getuige een artikel in de N.R.C. van 2 okt. 1979. Daaruit citeren wij: "Er zijn in Amstelveen nogal wat straatnamen ontleend aan verdwenen buitenplaatsen langs de Amstel en elders, zoals de naam Welna. In 1580 was dit buiten aan de Amstel eigendom van de Amsterdamse

burgemeester W. Bardes. In 1650 vestigde graaf Frederik Hendrik er zijn hoofdkwartier, toen hij in opdracht van stadhouder Willem II Amsterdam een lesje wilde leren". Zou dit een inspiratiebron geweest zijn? Hiermee zou dan wel de herkomst, maar niet de betekenis van de naam Welna verklaard zijn.

Een (kwestieuze) verklaring die we gehoord hebben luidt als volgt: Welna komt van wel na(bij). Het landgoed lag weliswaar geïsoleerd, maar toch wel nabij Tongeren (in dit geval).

De heer G.S. van Lohuizen schrijft over de naam: "Wanneer "Welna" een oude naam is, dan kan er een verklaring gezocht worden in: "wel" is bron, borrelende bron

"na" is nabij, in de buurt.

Welna kan dus zijn: een bron of water in de nabijheid. Maar voor mij zal iedere verklaring niet juist zijn, omdat we niet weten wie de naam gaf en wanneer".

Dan laten we nu het verslag van de heer Munneke volgen, waarbij we nog opmerken, dat de heer van Lohuizen, die op ons verzoek de tekst heeft doorgelezen, hier en daar enkele wijzigingen heeft aangebracht:

I. Welna in prehistorische tijden: de klokbekevolkeren.

In prehistorische tijden was de omgeving van Epe naar de maatstaven van die tijd reeds vrij dicht bewoond. De talrijke, thans nog in deze gemeente bestaande grafheuvels bewijzen dit. In de kadastrale gemeente Epe zijn tenminste 126 grafheuvels bekend. Deze tumuli bevinden zich vrijwel alle op de hogere terreinen, boven 16 m + N.A.P., dus alle ten westen van het dorp Epe.

Op het landgoed Welna zijn een tweetal grafheuvels bekend.

Prof. P. Modderman geeft in zijn "Gegevens voor de Monumentenverordening, Gemeente Epe" - 1948 - van deze heuvels de volgende omschrijving:

"De westelijke van beide grafheuvels in het bos is gestoord en zij heeft een sterk ontwikkeld podsolprofiel op een geelzandige kern, diameter 14 m en hoog plm. 1.20 m.

De oostelijke heuvel is vergraven (een 2-periodenheuvel), diameter 16 m en hoog 1.40 m. De hoogteligging van beide tumuli is ca 25 m + N.A.P."

Dit type grafheuvel is verspreid over de zandgronden van Gelderland, Overijssel en Drente. De kern van zo'n heuvel bestaat uit rossig fijn

zand, het overblijfsel van de vergane houten koepel-construktie. Zo'n heuvel bestond oorspronkelijk namelijk uit een houten koepelvormige bouw, afgedekt met aarde. De bodem van de koepel was met een dikke laag grint geplaveid; in het midden van de koepel werd een schacht aangetroffen, waarin de doden werden bijgezet.

Men gaf de bijgezette doden voorwerpen mede: stenen wapenen en "instrumenten", waaruit men de ontwikkeling van deze bewoners enigszins kan afleiden. De meest primitieve vuursteensplinters werden gebruikt en verwerkt als messen of krabbers. Van veel grotere volmaking waren de kleine vuurstenen bijlen en hamers van verschillende steensoorten, waarin door moeizame arbeid, waarschijnlijk met behulp van een stok en scherp zand, een gat voor een steel werd geboord. Het aardewerk bestond uit variaties van z.g.n. klokbekevolkeren, waarnaar de bewoners wel klokbekevolken worden genoemd. Het waren vazen met een min of meer S-vormig profiel en een versierd oppervlak. Bestond de versiering uit indrukken van er om heen gewonden touw - of nabootsing van touw - dan spreekt men van zône- of touwbekevolkeren. (Literatuur: Dr. J.H. Holwerda "Nederland's vroegste geschiedenis" - 1918).

Deze klokbekevolkeren leefden dus blijkbaar alleen op de hogere zandgronden, omdat deze gronden, in de primitieve omstandigheden waarin deze mensen leefden, beter bewoonbaar waren dan de lagere alluviale gronden.

Aangezien zij hoofdzakelijk geleefd zullen hebben van de jacht en van hetgeen de natuur aan plantaardig voedsel opleverde en slechts een enkele vorm van bodemcultuur gekend hebben, n.l. het afbranden van heide en in de as een soort gerst verbouwden, was de mindere vruchtbaarheid van deze hoger gelegen gronden voor hen geen bezwaar.

II. Welna en omgeving in oude tijden: "Wilt en bijster lant".

Toen in historische tijden de ontwikkeling en beschaving toenam en de mens van een half-nomadische levenswijze overging tot het in cultuur brengen van de grond, zal de grondkwaliteit een belangrijke rol gespeeld hebben bij de keuze van de nederzetting.

We zien dan ook - zowel in de omgeving van Epe als elders - dat oude prehistorische nederzettingen werden ingeruild tegen woonplaatsen op lagere, rijkere gronden. Deze gronden werden overstroomd door de IJssel. Vanaf prehistorische tijden tot de 19e eeuw zal Welna en omgeving bijna geheel onbewoond zijn geweest. De gronden werden

wel eens betreden voor de uitoefening van de jacht (valkenjacht, jacht op herten en everzwijnen), het steken van plaggen, het snijden van bezemrijs en mogelijk voor het weiden van schapen. Overigens greep de mens in de natuurlijke vegetatie niet in.

Op de hogere gedeelten zal Welna begroeid zijn geweest met callunaheide en berken, (in de plantensociologie bekend als het zgn. Callimetum) en in de lagere kommen met Erica-heide, berken en zomereiken (het zgn. Querceto-Betuletum). In 1654 omschreef A. van Slichtenhorst in zijn "Geldersche Geschiedenissen" de Veluwe als "een wilt en bijster lant, dat weggen haere zandduynen, heuvelen, rouwe heyde, bergen, met naemen in haer middelrift, half gelijkt op een wildernis". Wat het eigendomsrecht van dit "wilt en bijster lant" betreft gold de algemene regel: "nulle terre sans seigneur". (Vrij vertaald: ieder stuk grond heeft een eigenaar)

Tijdens de middeleeuwen moet de graaf, sinds 1339 de Hertog van Gelre, als eigenaar van de woeste gronden worden aangemerkt. De heidevelden van de Veluwe behoorden tot de feodale goederen van de graaf, in tegenstelling tot de allodiale goederen, die het persoonlijk eigendom van de graaf waren.

Toen omstreeks de 15e eeuw aan het feodalisme in ons land een einde kwam en de plattelandsbevolking een meer zelfstandige plaats ging innemen naast de landsheer, ontstonden gebruiksrechten in de vorm van veeweide, schapendrift, plaggen maaien enz. Het eigendomsrecht van de hertog van Gelre was toen dus beperkt tot een heerlijk recht, bestaande uit het jachtrecht en, bij ontginning, van tiend. (o.m. Prof. Dr. B.H. Slicher van Bath: "De Agrarische geschiedenis van West-Europa").

De Franse revolutie heeft alles wat er maar aan feodalisme herinnerde in één keer een eind gemaakt, dus ook aan alle heerlijke rechten, hetzij eigendoms- hetzij andere rechten. Artikel XXV van de Staatsregeling des Bataafschen Volks van 23 april 1798 (het Vierde Jaar der Bataafsche Vrijheid) luidde:

"Alle Tiend-, Chijs-, of Thijns-, Nakcops-, Afstervings- en Naastings Regten, van welken aard, mitsgaders alle andere Regten of Verpligtingen, hoe ook genoemd, uit het Leenstelsel of Leenregt afkomstig, en die hunnen oorsprong niet hebben uit een wederzijdsch vrijwillig en wettig verdrag, worden, met alle gevolgen van dien, als strijdig met der Burgeren gelijkheid en vrijheid, voor altijd vervallen verklaard". (Verzameling van Ned. Wetten en Besluiten, etc. door Mr. J. van de Poll, 1840). De niet in gebruik zijnde woeste gronden waren na 1808 eigendom van de staat. De staat verkocht de gronden aan gemeenten

en particulieren.

Intussen waren de dorpen tot ontwikkeling gekomen, hetgeen wel duidelijk blijkt uit de uitbreiding van de industrie. Nadat in het begin van de 17e eeuw Martijn Orges de eerste papiermolen had gebouwd tussen Beekbergen en Apeldoorn, groeide deze nijverheid zeer voorspoedig.

In 1740 waren er op de Veluwe zelfs 171 molens, waarvan 16 onder Epe (J.D. Moerman: "Beken, sprengen en watermolens op de Veluwe", 1934). Ook bezat Epe in 1740 een kopermolen en te Wilp bestond een tegeloven. De huisindustrie van de bevolking bestond voorts uit het weven van linnen en katoenen stoffen en het binden van (heide)bezems. Een groot percentage van de dorpsbevolking bestond uit boeren, die de hogere gronden als bouwland en de lagere gronden als grasland gebruikten. Alleen gemengd bedrijf was mogelijk: het bouwland moest immers bemest worden en de kunstmest deed eerst tegen het einde van de 19e eeuw zijn intrede. Het vee werd vooral gestrooid met heideplaggen en met deze plaggenmest hoogde men de bouwlanden als het ware op. Vandaar dat de, rondom de oude nederzettingen gelegen, eng- of enkgronden een zeer diepe, humusrijke bouwvoor bezitten. Dergelijke oude bouwgronden worden in het buurtschap Tongeren aangetroffen.

Deze enkgronden waren particulier bezit van boeren. Naast particulier bezit waren er ook gronden in gemeenschappelijk gebruik en gemeenschappelijk bezit. Hiertoe behoorden vrijwel uitsluitend de "wilde gronden", te weten bossen en heiden. Ieder der markgenoten had in de mark een aandeel in het gebruiksrecht: of recht van beweiding (schapen), of holtrechten en misschien het recht van plaggen-steken.

III. Welna tijdens de eerste helft der 19e eeuw: geen particuliere liefhebbers.

Tijdens de eerste helft van de 19e eeuw kunnen de gronden op de Noordoost-Veluwe derhalve worden ingedeeld in:

1. de rondom de dorpen gelegen bouw-(enk) en weilanden. (particulier bezit);
2. de verder van de dorpen gelegen marken. (gemeenschappelijk bezit);
3. de nog verder van de dorpen gelegen woeste gronden, die zoals al eerder opgemerkt werd, eigendom waren van de staat.

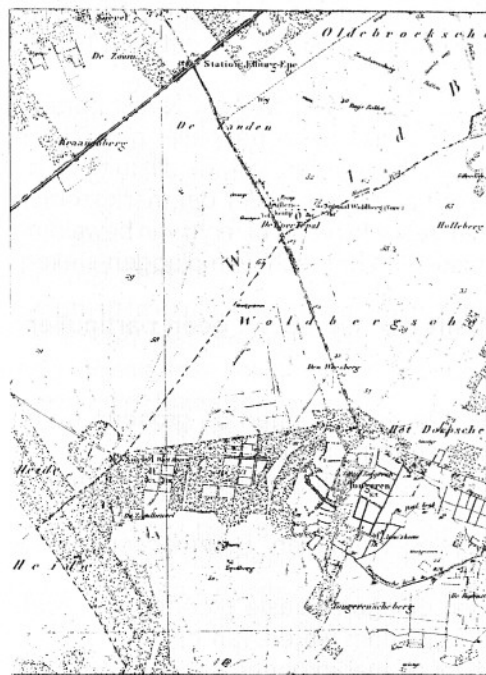
Waarschijnlijk heeft Welna niet tot de markgronden behoord, een deel

van de heide, voorheen het "Boerenveld" genoemd, werd door de boeren gebruikt.

De aan Welna grenzende zgn. Tongerense Heide zal, gezien de verkaveling, wel tot de gemeenschappelijke markgronden hebben behoord.

De Wet op de Grondbelasting kwam op 1 januari 1812, en als verlengstuk van deze wet werd op 1 oktober 1832 het Kadaster ingevoerd. Het Kadaster was slechts een boekhouding op de Grondbelasting en geen registratie van eigendommen; het zgn. negatieve stelsel werd gehuldigd, d.w.z. de Staat liet zich niet in met het feit of de grondgebruiker juridisch al dan niet als eigenaar moest worden beschouwd. Het ging de Staat echter om de inning van de belastingpenningen. In de praktijk werden de bij het Kadaster als eigenaren ingeschrevenen echter ook als eigenaren beschouwd.

De verder van het dorp gelegen woeste gronden hadden wellicht nog geen gebruiker. In dat geval behoorde de grond aan de gemeenschap. Zeker is althans dat de gronden voor oktober 1843 eigendom van de Staat waren.

Uitgegeven 1853 en herzien in 1878

De topografische kaart van 1847 vertelt ons vele interessante dingen van Welna en omgeving in die tijd. De gronden die later het landgoed Welna zouden uitmaken, werden doorsneden door de weg, lees het karrespoor, tussen Epe en Nunspeet.

Welna - evenals de gehele Veluwe - was één grote, onafzienbare heide-"woestijn". Slechts enkele "oase's" van bescheiden omvang waren bebost, zoals het Vierhousterbos, het Elspeterbos, het Vrije Bos (tussen Elspeet en Niersen). Het buurschap Tongeren bestond reeds en was - gezien de oude enkgronden - reeds vrij oud. Het Soerel was een van de herbergen aan de Hessenweg Coevorden, Ommen, Zwolle, Hattem, Elspeet. Natuurlijk had de herbergier land in cultuur.

De bebossing ten Westen van het Soerel (thans Staatsbosbeheer) is op de oorspronkelijke kaart met de pen ingetekend en dus na 1847 aangelegd. Uiteraard waren alle wegen nog onverhard, ook de hoofdwegen Zwolle-Amersfoort en Zwolle-Apeldoorn, terwijl de spoorlijn Zwolle-Amersfoort nog niet bestond.

Het Griftkanaal was reeds, onder Koning Willem I, aangelegd. Bij de Renderklippen kwam de Galgenberg nog voor, toen reeds als zodanig in onbruik. (?) Het is zelfs de vraag of de Galgenberg in gebruik geweest is, we weten het niet, vermoedelijk wel (zie Ampt Epe no. 50). Ten oosten van Tongeren stroomden de Vlasbeek, de Paalbeek en de Tongerense Beek. In de Tongerense Beek kwam een papiermolen voor.

IV. Welna rond 1850: speelbal van grondspeculanten.

Blijkbaar kregen de woeste gronden van het latere Welna, gelegen aan het karrespoor Epe-Nunspeet, omstreeks het midden van de vorige eeuw handelswaarde.

Uit deze tijd dateert immers ook de aanleg van grovedennenbossen op grote schaal op de Veluwe.

Zoals reeds vermeld, waren de gronden van het latere Welna na 1832 eigendom van de Staat der Nederlanden. Op 6 oktober 1843 verkocht Mr. Hendrik Johannes van Gennep, in zijn hoedanigheid van "Agent van het Domein te Arnhem" alle aan de Staat toebehorende heide- en woeste gronden gelegen onder de gemeente Epe/Oene aan Mr. G.W. van der Feltz, in zijn hoedanigheid van burgemeester van voormelde gemeente, voor de prijs van f. 3.000.—. In de transportacte wordt de oppervlakte van de verkochte gronden niet vermeld; zonder meer is echter duidelijk, dat het een enorme oppervlakte betrof en de hectare-prijs zeer gering was. De heidegronden hadden nog

weinig waarde en het geld was blijkbaar schaars, want betaling zou in 20 jaarlijkse termijnen geschieden.

De gemeente is niet lang eigenaresse geweest, want $\frac{1}{3}$ deel van het "oude" Welna, dat is het deel van het huidige landgoed Welna dat gelegen is tussen de weg Epe-Nunspeet en de Oude Vierhoutenseweg, werd op een publieke veiling van 17 april 1845 verkocht aan een zekere Ferdinand Pedro Victor, zonder beroep, wonende op Huize Larenstein te Velp. Kort na 1845 moet de gemeente ook het overige $\frac{2}{3}$ gedeelte van het "oude" Welna verkocht hebben en wel aan Albertus Johannes Willem Koopman en Stephanus Henricus Schutstal van Woudenberg, beiden zonder beroep, wonende te Twello (blijkens de transportacte van 3 januari 1849).

Mogelijk zijn de heren Koopman en Schutstal grondspeculanten geweest, maar meer nog voor de hand liggend was dit de Heer Victor. Want op 3 januari 1849 kocht de Heer Victor het hierboven vermelde $\frac{2}{3}$ deel van het "oude" Welna van de Heren Koopman en Schutstal en op dezelfde dag verkocht Victor het gehele "oude" Welna, ter grootte van 265 bunder, 39 roeden en 40 ellen aan Dr. Christophorus Hendricus Buys Ballot, hoogleraar in de wis- en natuurkunde te Utrecht als lasthebber van zijn moeder, Vrouwe Geertruida Francoise Lix Raaven en van Mr. Lambertus Henricus Ballot, advocaat te Rotterdam.

De verkoop geschiedde "voor de somma van zesduizend zeshonderd vier en dertig guldens en vijf en tachtig centen Nederlandsch geld" (f. 6.634.85), dus voor ca f. 26.— per ha. De verkochte gronden besloegen drie kadastrale nummers te weten Gemeente Epe/Oene, sectie P, nrs. 303, 304 en 305 en werden gekarakteriseerd als "heidegrond". De heidevegetatie (zie ook kaart 1847) wijst op het beweiden met schapen, die de heide vrij hielden van berkenopslag. Aangezien de familie Buys Ballot direct na aankoop full speed begon met de ontginningswerkzaamheden (zoals hierna zal blijken) moet de datum van aankoop door de familie Buys Ballot, zijnde 3 januari 1849, worden aangemerkt als de stichtingsdatum van het landgoed "Welna". De gemeente Epe/Oene ging door met de verkoop van haar heidevelden en op een publieke veiling, waarvan de inzet plaats had op 1 augustus 1850 en de toeslag op 15 augustus 1850, verkocht Gustaaf Willem van der Feltz, in zijn hoedanigheid van burgemeester van deze gemeente, 323.55.20 ha. heidegrond aan Mr. Lambertus Frederik Ballot, toen grondeigenaar te Hattem, voor een prijs van f. 5.270.— dan wel ca. f. 16.— per ha.

Het betrof hier het zuidelijk gedeelte van Welna, Met deze aankoop

was de familie Buys Ballot eigenaresse geworden van het gehele landgoed Welna, voorzover gelegen ten zuiden van de weg Epe-Nunspeet.

V. Welna in de 2de helft van 19e eeuw: hogedrukgebied van Buys Ballot.

Weinig interessant zijn de transacties binnen de familie Buys Ballot, waardoor Vrouwe Geertruida F. Lix Raaven eigenaresse werd in 1858. Belangwekkend is echter wel de omschrijving van het landgoed in de acte van 1 mei 1857 (waarbij Mr L.F. Ballot zijn onverdeeld aandeel overdroeg aan Vrouwe G.F. Lix Raaven, weduwe van de Heer Anthony Jacobus Buys Ballot). Het landgoed Welna (toen voor het eerst als landgoed Welna aangemerkt) bestond toen uit "drie boerenhofsteden, twee daghuurderswoningen, koepel, hooiberg met stalling, magazijngebouw, hooischuren, schaapskooien, verder getimmer, erve, benevens bouwbos en boomgaard".....

Hieruit blijkt dat de familie Buys in de jaren 1849-1857 niet stil gezeten heeft. Als rentmeester van de familie en later als eigenaar, trad op Professor Doctor Christophorus Henricus Didericus Buys Ballot (1817-1890), hoogleraar in de wis- en natuurkunde te Utrecht en directeur van het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut te de Bilt. Hij heeft zich grote bekendheid verworven door de zgn. Wet van Buys Ballot: ("Op het N-halfroond heeft de waarnemer met de wind in de rug het lagedrukgebied in de richting links-voor, het hogedrukgebied in de richting rechts-achter").

Behalve een groot geleerde was Buys Ballot echter ook een energiek bosbouwer, die het landgoed Welna tot zijn "hogedrukgebied" gekozen had. De drie gestichte boerenhofsteden waren (oud)West-Raaven (genoemd naar Vrouwe Lix Raaven, douairière A.J. Buys Ballot); de Zandheuvel (bewoond door Van de Streek) en Martha's Hoeve, gelegen dichtbij de huidige.

Tussen 1871 en 1886 kwam hierbij nog Josina-Hoeve, (bewoond door Hendrik Sprokholt), welke in 1888 is afgebrand, maar meteen weer werd herbouwd.

De bovenvermelde daghuurderswoning betroffen "Het Witte Huisje" (achtereenvolgens bewoond door Van Norel (tot 1865), Albert Mulder, Hendrik Sprokholt, Willem Sprokholt en Lammert Reezigt) en een woning, welke niet meer bestaat.

Gezicht op de Beukenlaan. De beuken zijn ongeveer 130 jaar oud. Het is de oudste bomenlaan van "Welna". Nog pas onlangs zijn enkele aangetaste bomen door een boomchirurg behandeld. Aan het eind van de laan stond vroeger een huis, de "Zandheuvel". Dit werd later afgebroken.

De heidegronden werden zowel tot bos, als tot landbouwgronden ontgonnen.

Op het gebied van de bosbouw, welke wat de grove den betreft, op de Veluwe dateert van rond 1850, was Dr. Chr. H.D. Buys Ballot een pionier. De grove den kwam vóór 1850 (met uitzondering van de Baronie van Breda) in Nederland niet voor, hoewel deze houtsoort wel bijna inheems was. De grens van zijn natuurlijk verspreidingsgebied loopt door West-Duitsland, en omvat landen als Noorwegen, Zweden, Finland, Rusland, Oost-Duitsland en de bergstreken van Midden-Europa. De aanplant van grove den veranderde dan ook het gehele aanzien van de Veluwe.

Bij de ontginning tot bos ging men zeer eenvoudig te werk. Allereerst werd de heide afgebrand, alsmede de heidehumus. De as vormde het kiembed waarin vervolgens enkele kilogrammen grovedennenzaad breedwerpig werd uitgestrooid. Tenslotte werd het zaad "overzand" door greppels te spitten of gaten te graven en de hieruit verkregen grond over het uitgestrooide zaad te verspreiden.

De heidegrond rondom genoemde boerenhofstede werd ontgonnen tot bouwland. Rondom de bij elke hoeve behorende bouwlanden werden eikensingels aangelegd, welke als eikenhakhout werden geëxploiteerd. Bij deze exploitatie ging het vooral om de schors, de eek. De schors werd voor het looien van leer gebruikt. De ontschorste stukken hout, het talhout, werd als brandhout verkocht. Elke 8 tot 12 jaar werden de eikenhakhoutopstanden geheel geveld, waarna de stobben wederom uitliepen. Gezien de geringe oppervlakte is de hakhout-exploitatie op Welna echter van geringe betekenis geweest. Uit de topografische kaart blijkt, dat Dr. Chr. H.D. Buys Ballot in een en twintig jaar tijds veel tot stand heeft gebracht.

Aanvankelijk (voor 1874) was geen woning voor de familie Buys Ballot aanwezig. Wel was er stalling voor paarden (later verbouwd en uitgebreid tot Huize Welna. Paarden waren niet alleen nodig voor ontginningswerkzaamheden, maar ook voor de rijtuigen. Welna lag immers niet aan een oude postkoets-route en de eigenaren reisden met paard en rijtuig van en naar het landgoed.

De ontginningswerkzaamheden werden energiek aangepakt. Als boswachter werd Hendrik Sprokholt (1 jan. 1835 - aug. 1914) aangesteld, dus de eerste boswachter van het landgoed Welna, die tot zijn dood onafgebroken het landgoed heeft gediend.

Oorspronkelijk de door prof. Buys Ballot gebouwde paardestal, later verbouwd tot het "Grote Huis", zoals het nu genoemd wordt. De oud-commissaris van de Koningin in Gelderland, de heer Bloemers, heeft hier enige tijd gewoond,

De "Buys Ballotschuur" werd omstreeks 1890 gebouwd bij het "Grote Huis". Enkele jaren geleden werd hij weer geheel in zijn oorspronkelijke staat gerestaureerd.

West-Raven

In 1851 koopt prof. Buys Ballot het landgoed "De Dellen" voor f 15.000 (In 1929 wordt "Het Geldersch Landschap" eigenaar van dit landgoed voor de prijs van f. 220.000) en in 1872 koopt hij van ene Jan Westerink een terrein gelegen op een zandige uitloper aan de rand van het Tongerense veen. Op dit gebied bouwt hij in 1877 van de afbraak van het oude huis "West-Raven" op Welna een nieuw huis aan de weg Epe-Tongeren, dat later ook de naam "West-Raven" kreeg. Dit terrein behoorde toen niet aan het landgoed Tongeren. Op "West-Raven" heeft enige jaren gewoond, Pieter Versteeg, geboren op 11-9-1835, als tuinman op Welna gekomen uit 's-Gravenland op 6-5-1864. Een tijdlang was hij rentmeester van de familie Buys Ballot. In juli 1892 vertrok hij naar Hattem.

De familie Buys Ballot moet zeer vermogend zijn geweest. Volgens overlevering moet mevrouw Buys Ballot eens gezegd hebben, dat

"ze wel leven tekort kwam, maar geen geld". De waarheid van dit verhaal mag sterk betwijfeld worden, want tussen 1871 en 1886 werden de bebossingswerkzaamheden niet voortgezet. Integendeel, enkele percelen werden ontbost en op 1 juli 1890 werden grote delen van het landgoed "Welna" publiek verkocht. In 1893 werd het terrein waarop het nieuwe "West-Raven" stond en enkele andere percelen verkocht aan J.H.Ch. Rauwenhoff, directeur van het landgoed Tongeren.

(wordt vervolgd)

J.F. Munneke en
G.S. van Lohuizen

De nog veel voorkomende vergissing als zou de beroemde weerkundige, prof. dr. C.H.D. Buys Ballot op "De Dellen" in een grafkelder begraven liggen, wordt in de volgende aantekeningen van de heer G.S. van Lohuizen rechtgezet:

De Dellen

Enkele aantekeningen over "De Dellen"

In 1802	krijgt Mr. Herman Willem Daendels "De Dellen" Mr. H.W. Daendels, Hattem 1762 - St. George d'Elmina (Guinea) 2 mei 1818. Toen Daendels in 1815 naar Guinea vertrok, gaf hij zijn schoonzoon W.C. van Braam en de heer J.C. Sprengler uit Amsterdam opdracht "De Dellen" te verkopen.
10 augustus 1816	wordt "de Herberg, de Boeren Bouwhuys met bakhuis, bosch en beide" voor f. 17.000.— verkocht aan Frans Thomas Engelenburg, huize Oldhorst en Jacobus Johannes de la Sablonière, Oldebroek
In 1851	koopt Prof. dr. Christophorus Henricus Didericus Buys Ballot "de Dellen" voor f. 15.000.— Prof. Dr. C.H.D. Buys Ballot, geb. Kloetinge 1817 overl. Utrecht 1890 Hoogleraar Wis- en Natuurkunde in Utrecht. Weerkundige, oprichter Metereologisch Instituut te Utrecht, later De Bilt. De wet van Buys Ballot 1857 Na zijn dood

in 1890

komt het landgoed aan zijn zoon Mr. Cornelis Sebastiaan Buys Ballot geboren Utrecht, 22 november 1850 overleden den Haag 13 juli 1928 Vrijgezel, oud-griffier rechtbank Batavia. Leeft teruggetrokken en is veel op "De Dellen". reist veel. Genealogie, heraldiek.

Op "De Dellen" liet hij een grafkelder maken, waar eerst zijn lievelingshond en juli 1928 hijzelf begraven werd.

in 1929

Na de dood van mr. C.S. Buys Ballot koopt Het Geldersch Landschap het gehele landgoed voor f. 220.000.

Zie o.a.

Mr. F.J.J. Besier "De ontginning der Heerder Dellen door Daendels" in Gelre 61, 1964 blz. 259 e.v.

G.J. "Mr. Herman Willem Daendels" in Heerder Historische Vereniging no. 15 blz. 25 e.v.

Gemeentelijke zorg voor orde, rust en veiligheid in Epe gedurende de 19e eeuw (5).

Uit een voorgaand artikel over nachtwakers blijkt dat deze werden betaald door de buurtschap. Maar hoe dat precies in zijn werk ging heb ik niet kunnen achterhalen. In het (overige zeer summiere) kasboek van de buurtschap Epe en Lohuizen staan geen gegevens over klepperlieden vermeld, ook niet over uitbetaling van hun loon.

Uit een brief betreffende een alimentatiekwestie van de burgemeester van Epe aan zijn ambtgenoot van Deventer d.d. 31-3-1866, lezen we dat H. Jansen geen andere inkomsten heeft dan f.72.— per jaar als klepperman in Epe, "terwijl hij overigens gewoon daglooner is".

De buurtgronden zijn bij dit klepperliedenverhaal al ter sprake gekomen. Omstreeks het midden der vorige eeuw begon zich de behoefte voor te doen de gemeenschappelijke gronden te verdelen, teneinde de ontginning daarvan gemakkelijker te kunnen maken. Maar die verdeling verliep niet overal zonder strubbelingen. Met name in Wissel kwam het zelfs tot wanordelijkheden en raakten mensen in de gevangenis. De heer Zandstra heeft ons hierover in "Ampt Epe" uitvoerig ingelicht.

De verkoop van de buurtgronden van de boerschap Epe en Lohuizen ging dan wel niet met zoveel rumoer gepaard, maar men had toch een paar jaar nodig om de zaak met de gemeente rond te krijgen. Vooral de burgemeester maakte zich, blijkens zijn vele brieven, sterk om de zaak tot een goed einde te brengen. Het ging over een oppervlakte van 365 ha.

Tussen de commissie voor de buurtgronden en de gemeente werd onderhandeld over het bedrag dat de commissie zou afdragen aan de gemeente, in ruil waarvoor die allerlei verplichtingen van de boerschap op zich zou nemen, zoals kosten en onderhoud van straatlantaarns, de dorpsbeek, zand- en grindwegen, bruggen, duikers en de nachtwaker.

Na wat loven en bieden wordt men het eens over een bedrag van f.7500.—, waaronder begrepen een erfpacht à f.5.75 ten laste van Elbert Schipper. Op 9-3-1870, wordt tenslotte een convenant opge-

maakt, waarin o.a. wordt bepaald dat de gemeente zich verplicht "des nachts gedurende het heele jaar een klepperman te doen loopen, alles op dezelfde wijze als in de laatste jaren het beheer der Commissie die de buurtgronden beheert, heeft plaats gehad.

Op 14-12-1870 deelt de burgemeester in de Gemeenteraad mee dat de Raad in het begin van het volgend jaar tot het benoemen van nachtwachten kan overgaan. Het tractement wordt gesteld op *f*.60.— per jaar. Sollicitanten kunnen zich opgeven.

En op 30-1-1871 is het dan zover, per 1 februari 1871 worden door de Gemeenteraad als klepperlieden te Epe benoemd H. Jansen, de oude klepperman van de buurtschap en H. Lammers. In dezelfde vergadering wordt de instructie van de klepperlieden voorgelezen en goedgekeurd. Helaas heb ik hiervan geen exemplaar kunnen vinden.

Zij gaan *f*.60.— per jaar verdienen, hetgeen voor Jansen dus een teruggang betekent, maar hij hoeft nu slechts om de andere nacht dienst te doen. H. Lammers wordt per 1-1-1872 eervol ontslagen en in zijn plaats wordt benoemd Jan Willem van den Bremen (bij de B.S. ingeschreven als "van den Breem"), die dit ambt 35 jaar zal uitoefenen.

Was de nachtwaker in Epe dus vanaf 1871 een zuiver gemeentelijke functie, in Oene en Vaassen is nog lang de bijdrage van de plaatselijke bevolking een belangrijk deel van het kleppermansloon geweest. Er werd van gemeentewege wel een bijdrage verleend. Voor Oene was dat sedert 1858 *f*.30.— per jaar en sedert 1868 wordt voor Vaassen *f*.20.— per jaar vermeld op de jaarlijkse gemeenterekening. In 1878 werd de gemeentelijke bijdrage voor Oene verhoogd met *f*.5.— omdat klepperman A. Ham dan ook is opgedragen de lantaarns uit te maken.

Hoe die verdeling in de kosten voor Oene precies is, kunnen we lezen in de notulen van de B. & W. vergadering d.d. 15-3-1882, als er een nieuwe nachtwaker in Oene moet komen in de plaats van H. Booneman. Sollicitant van de Brink is ter vergadering genood. Het geboden salaris is hem echter te laag! *f*.50.— van de gemeente, *f*.25.— van de ingezetenen en *f*.25.— als lantaarnopsteker. Hij wil wel als hij *f*.20.— per jaar meer krijgt van de gemeente. De burgemeester biedt *f*.10.—, maar v.d. Brink trekt zich terug. Gerritsen komt dan in zijn plaats, het blijkt dat hij *f*.65.— van de gemeente krijgt. Volgens de notulen van de B. & W. vergaderingen hebben ook de ingezetenen van Oene hun bijdrage verhoogd, er wordt niet vermeld met hoeveel. Uit vorenstaande blijkt ook dat het benoemingsrecht van de nachtwaker in Oene bij de gemeente, i.c. B. & W. berustte.

In 1889 wordt een verzoek van de nachtwacht in Oene om verhoging van zijn tractement door B. & W. afgewezen met het argument, dat de Oener nachtwacht voornamelijk door de ingezetenen moet worden gesalarieerd.

Ook in Vaassen heeft deze bijdrage van de ingezetenen nog lang gegolden. In de raadsvergadering van 22-11-1886 klaagt het raadslid Mulder (uit Vaassen), dat sommige ingezetenen weigerachtig zijn in de betaling van een bijdrage voor de klepperman, waarom het hem wenselijk voorkomt de jaarwedde bij wijze van belasting te heffen. B. & W. wordt gemachtigd te onderzoeken en zo nodig een verordening te concipiëren waarbij de ingezetenen in Vaassen tot het voldoen der bijdragen verplicht zijn. Hetzelfde onderwerp komt ter sprake in de raadsvergadering van 20-12-1889. De Raad vindt dat een en ander niet bij verordening geregeld hoeft te worden.

De invloed der plaatselijke bevolking blijkt als er in 1891 in Vaassen een nieuwe nachtwacht moet zijn. De gemeenteraad besluit dan dat de Vaassense raadsleden de sollicitanten zullen beoordelen. A. Hulle-gie wordt dan benoemd.

Bij het vergelijken van de tractementen c.q. gemeentelijke bijdragen der klepperlieden moet men in aanmerking nemen dat vanaf 1871 er in Epe twee nachtwakers waren, die om de andere nacht liepen, in Vaassen was er tot 1891 één, daarna twee, terwijl er in Oene altijd maar één was.

De Eper nachtwachten begonnen in 1871 met *f*.60.— per jaar, in 1874 wordt dat *f*.70.— en in 1877, na een ingekomen adres van nachtwacht van den Bremen *f*.80.— per jaar, dit bleef zo tot de reorganisatie in 1907. De bijdrage voor de nachtwacht in Oene begon in 1858 met *f*.30.— per jaar, in 1880 *f*.50.— in 1882 *f*.65.—, 1891 *f*.75.—, 1895 *f*.90.— en in 1898 *f*.120.— per jaar. Bij deze laatste verhoging ging men uit van een vergoeding van *f*.0.35 per nacht, dit zou een bedrag zijn van *f*.127.75 per jaar, dat men afrondde op *f*120.— per jaar. In hoeverre hier nog sprake is van een bijdrage van de bevolking blijkt nergens. De gemeentelijke bijdrage voor de nachtwacht in Vaassen begint met *f*.20.— per jaar in 1868, in 1874 wordt dat *f*.50.—, in 1889 *f*.60.— en in 1891, als er twee nachtwachten komen *f*.75.— per nachtwacht per jaar, dit blijft zo tot 1907. Ook hier kon niet worden nagegaan of daar nog sprake is van een bijdrage van de ingezetenen.

De nachtwachten droegen geen uniform, zij moeten voor hun eigen kleding zorgen. Maar wel kregen zij af en toe een nieuwe jas.

In 1872 besluiten B. & W. "op verzoek van den klepperman te Epe hem een jas te laten maken ad. *f*.12,— daar des nachts voor die menschen

met ruw weer zonder jas niet is uit te houden”.

In 1897 keurt de Raad een onvoorziene uitgaaf goed van f.5.— voor een nieuwe jas van nachtwacht Bosch in Vaassen.

In 1899 behandelt de Raad een verzoek van nachtwacht Van den Bremen om een nieuwe jas, hij heeft er voor het laatst een gehad in 1889. In de discussie hierover wordt besloten om dergelijke gevallen in het vervolg buiten de Raad te houden.

Het viel trouwens met de prijs van die jas nog mee, want H. van Meeke- ren declareert enige tijd later een bedrag van f.9.99½ voor de nieuwe jas van nachtwacht Van den Bremen.

In 1902 wordt voor de nachtwacht in Vaassen f.10.— uitgetrokken voor een nieuwe jas. Hij heeft in 20 jaar geen nieuwe jas gehad!

In de Raadsvergadering van 23-1-1897 doet de voorzitter mededeling van het feit dat Van den Bremen dezer dagen de gemeente vijf en twintig jaar heeft gediend. "Aangezien hij zijne betrekking altijd goed heeft waargenomen", stelt de voorzitter namens B. & W voor hem een gratificatie te verlenen van f.25.—. De heer Mulder is niet voor het toekennen van een gratificatie met het oog op de financiën van de gemeente. Met één stem tegen wordt het voorstel aangenomen.

Bij ziekte van de nachtwacht werd een vervanger ingeschakeld die door de gemeente werd betaald. Zo krijgt W. van Velde in 1905, f.4.— uitbetaald omdat hij J.W. van den Bremen, die ziek was, gedurende 9 nachten heeft vervangen. Maar van mijn vader hoorde ik het verhaal dat zij als kinderen er ook wel eens een nacht op uit moesten als grootvader ziek was.

Dat de nachtwachten geen echte klepperlieden meer waren blijkt uit een opmerking van wethouder Scholten in de B. & W vergadering van 20-11-1881. Hij vestigt er dan de aandacht op of het niet wenselijk zou zijn het kleppen weer in het leven te roepen. Na bespreking van het voor en tegen wordt besloten het oordeel van verschillende ingezetenen te vragen. In de daaropvolgende Raadsvergadering brengt wethouder Scholten dat punt ook ter sprake. Het zou in het belang van de openbare veiligheid zijn en tot controle der richtige uitvoering door de nachtwacht in functie. Er wordt geen beslissing genomen.

Op 12-10-1903 wordt er een nieuw reglement nachtwachtdienst vastgesteld. Vermoedelijk is dit een gevolg van het feit dat deze dienst in zijn huidige vorm wat minder begon te voldoen. Er kwamen klachten over minder goede plichtsvervulling van de nachtwachten, voor het merendeel oude mensen.

In de B. & W. vergadering van 11-4-1903 zegt de voorzitter te voelen voor de aanstelling van een paar flinke jongelui, die dan tot onbezoldigd gemeenteveldwachter moeten worden benoemd. Maar, is zijn verzuchting, de kosten zullen voorlopig te bezwaarlijk zijn, dus gaat het voorlopig niet door.

De nachtwakers zijn dus geen onbezoldigd gemeente/rijksveldwachter, hoewel de Commissaris des Konings daar in zijn schrijven van 21-10-1881 wel op had aangedrongen.

In bovenvermelde B. & W. vergadering komen ook de klachten over nachtwakers ter sprake. Zo werd nachtwacht Oortwijn in Vaassen, bij een brand, slapende in bed aangetroffen en toen de burgemeester onlangs zelf inspectie hield, zag hij 's morgens heel vroeg uit het huis van bakker Visch, nachtwacht Bourgonje komen. Die vertelde dat hij daar een kopje koffie had gedronken. De burgemeester zal Oortwijn een berisping geven.

In de vergadering van de Raad d.d. 19-11-1906, komt het reorganisatieplan voor de nachtwachten in behandeling. Voorgesteld wordt alle in dienst zijnde nachtwachten te ontslaan en voor ieder dorp één nachtwacht aan te stellen. Men gaat uit van een arbeidstijd van 2250 uur per jaar en komt zo op een jaarloon van f.200.—. De Raad discussieert over een voorstel om de jaarwedde te verhogen tot f.225.— per jaar. Als argument wordt o.a. aangevoerd dat een goede arbeider 10 cent per uur kan verdienen, hetgeen de animo voor deze betrekking bij een tractement van f.200.— zou kunnen verminderen.

De stemmen staken, doch in de volgende vergadering wordt het voorstel aangenomen. Het pensioen op 65-jarige leeftijd wordt op f.100.— per jaar gesteld.

Aan de ontslagen nachtwachten wordt een pensioen toegekend, variërend naar gelang van hun dienstdtijd.

I. Heeres in Oene, in dienst sedert 1888, krijgt f.50.— per jaar;

Th. Oortwijn in Vaassen, in dienst sedert 1898, krijgt f.15.— per jaar.

J.W. van den Bremen in Epe, in dienst sedert 1872, krijgt f.50.— per jaar

A. Kamphuis in Vaassen die nog maar een jaar in dienst is krijgt een gratificatie van f.10.—.

J.W. van den Bremen heeft niet lang van zijn pensioen genoten, hij overleed op 3-12-1907, 75 jaar oud.

Uit de sollicitanten werd de volgende voordracht opgemaakt:

EPE:	VAASSEN:	OENE:
1. J. Born;	1. G.W. v.d. Beek;	1. H. Kamphuis;
2. H. Huiskamp;	2. D. Logtenberg;	2. J. Karrenbeld;
3. H. Kromdijk.	3. A. Schumacher	3. H.J. Tesschenmaker.

In de raadsvergadering van 21-1-1907 worden benoemd voor Epe: Joh. Born, voor Vaassen: A. Schumacher en voor Oene: J. Karrenbeld. Er wordt een instructie vastgesteld, o.a. met de bepaling dat zij alleen na voorafgaande kennisgeving een plaatsvervanger voor mogen stellen, mits tot genoegen van de burgemeester. Op 1-2-1907 treden de nieuwe nachtwakers in dienst en gaat de "oude garde" met pensioen.

Klepperlieden in de gemeente Epe vanaf 1871 tot 1908:

EPE:	VAASSEN:	OENE:
H. Jansen	J. Oortwijn	A. Ham
? - 1880	? - 1880	? - 1879
H. Lammers	F. Oortwijn	B.J.B. Booneman
1871 - 1872	1880 - 1883	1879 - 1882
J.W. v.d. Bremen	? Wools	H. Gerritsen
1872 - 1907	1883 - 1902	1882 - 1888
J. Bourgonje	A. Hullegie	I. Heres
1881 - 1887	1891 - 1896	1888 - 1907
M. Bourgonje	G. Bosch	? Karrenbeld
1887 - 1907	1896 - 1898	1907 - 1908
Joh. Born	Th. Oortwijn	H. Gerritsen
1907	1898 - 1907	1908
	H. IJsseldijk	
	1902 - 1903	
	A.J Koekkoek	
	1903 - 1905	
	A. Kamphuis	
	1905 - 1907	
	? Schumacher	
	1907 - 1908	
	G.W. v.d. Beek	
	1908	

Oudere inwoners van de gemeente zullen zich wellicht de laatste nachtwachten nog wel herinneren. Zo sprak ik een bejaarde inwoner van Oene die de nachtwacht Gerritsen omschreef als een "een stobbe van een keer!", groot en sterk en nergens bang voor! En hoewel ik hem persoonlijk niet heb gekend, kan ik me J. (Hannes) Born nog herinneren als de laatste nachtwacht van Epe.

Deventer

L. van den Bremen.

Geschiedenis van de brandweer Epe

Er bestaan drie soorten brandweer in Nederland: de vrijwillige-, de beroeps- en de plichtbrandweer.

Bij een plichtbrandweer wijst het gemeentebestuur de leden van deze brandweer aan. Van vrijwilligheid is dan geen sprake. Vroeger spraken men dan ook van "dienstplichtigen bij de brandweer".

Tot in deze eeuw had men ook in Epe een plichtbrandweer. Wie niet kwam opdagen bij brand of oefening kon rekenen op een proces-verbaal en moest voorkomen bij het Kantongerecht Apeldoorn.

Wel had men de mogelijkheid, net als in het leger destijds, om zich uit te kopen. Er werd dan iemand anders voor in de plaats benoemd. Zo kocht baron P.C.W. van der Feltz in 1884 zijn tuinman Berend Stegeman uit.

Niet iedereen was gelukkig met die plichtbrandweer. De "dienstplichtigen" niet omdat ze niet konden weigeren, de burgerij niet omdat grote spoed bij de brandweer niet altijd vanzelf sprak. Waarbij we op moeten merken dat ook het gemeentebestuur niet bepaald alles in het werk stelde om wat meer snelheid in die gemeentelijke brandweer te krijgen.

Zo vond de heer Heering in 1888 dat het zijns inziens beter was dat de brandweer niet op het eerste gerucht van brand uit zou rukken. Beter was het volgens hem om eerst te wachten totdat er een boodschap van de plaats des onheils kwam.

Gelukkig was men dat niet unaniem met hem eens. Wel was men van oordeel dat het beter was in twijfelachtige gevallen niet te spoedig uit te rukken. Besloten werd om in een publicatie de burgerij te vragen bij het ontstaan van brand daarvan onmiddellijk kennis te geven aan de opperbrandmeester (!).

Het ligt in de menselijke natuur om iets wat men verplicht moet doen niet leuk te vinden. Dat gold ook voor het brandweerpersoneel destijds. Brand komt immers altijd ongelegen: tijdens het werk of 's nachts als je net lekker ligt te slapen. Voeg dit bij de trage alarmering en het wordt duidelijk dat er nog wel eens een brandje "uit de hand liep".

Begin juli 1889 verzocht de borstelmaker Wilhelmus Johannes Meulen-kamp (30/7/1863 - 4/4/1924), toen dus 25 jaar oud, zijn kameraden, de boekhandelaar Jacob Lubbertus (Japie) Scholten (16/1/1865 -

15/4/1954) en de winkelier Johannes Overbosch (3/2/1867 - 26/4/1956), eens samen te overleggen of het niet wenselijk zou zijn om te komen tot oprichting van een vrijwillig brandweerkorps. Volgens de overlevering zou dit gesprek hebben plaatsgevonden op een mooie zomeravond op de "leugenbank" voor de oude kosterij.

De zomer van 1888 was bijzonder droog en er was reeds het een en ander afgebrand. Op de dag van de oprichting hadden twee branden plaatsgevonden in de gemeente: in de smelterij van de Fa. van Lohuizen te Vaassen en in het huis van E. Sneller. Wed. van der Hoop aan de Laarstraat. In beide gevallen werd de oorzaak van de brand toegeschreven aan het onvoorzichtig omgaan met vuur "nu alles zoo erg droog is".

Het dorp Epe was twee brandspuiten rijk: de grote en de kleine spuit. Deze laatste was net het jaar daarvoor door de gemeente gekocht bij het erfhuis van de Weduwe Vas Visser te Heerde. Bij de Grote Kerk werd hiervoor een afdakje gemaakt. Die spuit zouden ze kunnen gebruiken. De drie heren waren het direkt eens en de oprichting van de Vrijwillige Brandweer was een feit.

Voor de functie van commandant werd Volkert Catz aangezocht. Volkert Catz werkte als volontair op het gemeentehuis om zich zo voor te kunnen bereiden op het burgemeesterschap. (hij woonde van 1/5/91 tot 1/11/94 op het "Sint Anthoniehof" bij het Weertspark). In 1894 vertrok hij naar Brummen. In maart 1895 werd hij benoemd tot burgemeester van Goor.

Volkert Catz was een broer van W.C. Catz die tot 27/7/94 gemeentesecretaris in Epe was. Daarna werd hij burgemeester van Doesburg. W.C. Catz woonde in het pand "Ooster", hetwelk oudere Epenaren zeker nog wel bekend zal zijn.

Volkert Catz liet er geen gras over groeien en wendde zich met het volgende schrijven tot het gemeentebestuur:

Aan den Raad der Gemeente Epe

Geeft beleefd te kennen, de ondergetekende Volkert Cats te Epe, dat zich sedert * eenige personen hebben geconstitueerd tot een corps vrijwillige brandweer, en hem tot chef van dit corps benoemden, waarom hij zich namens deze vereeniging tot u wendt in zake het navolgende: Het doel der genoemde vereeniging is, zich te oefenen in de bediening der brandblusmiddelen, ten einde bij eventueele brandrampen degelijke hulp te kunnen bieden.

Hij heeft daartoe in de eerste plaats noodig eene brandspuit in eigen beheer en verzoekt daarom hem wel in bruikleen te willen afstaan de zoogenaamde kleine brandspuit - met de bevoegdheid aan deze brandspuit de door hem noodig gekeurde veranderingen of bestellingen te doen aanbrengen.

Voorts verzoekt hij, om deze brandspuit afzonderlijk te mogen bewaren in eene daartoe geschikte plaats onder den toren van de groote kerk. Eindelijk doet hij nog, en naar hij vurig hoopt niet te vergeefs, beroep op uwen financieelen steun en vraagt eene uitkeering van Gemeente-wege, aanvankelijk van f 50 in eens, om daarmede te bestrijden de uitgaven, die noodig zijn voor aanschaffing van verschillende materieelen, hebbende hij hiervoor bij particuliere inzameling reeds bekomen ruim f 100 en zijnde de aanvankelijke uitgaven op plm f 150 geraamd, benevens een nieuwe zuigslang met schroeven, zijnde de tegenwoordige versleten, waarvan de kosten op f 100 begroot worden.

Tenslotte deelt hij nog mede, dat alles wat tot verbetering van deze brandspuit wordt aangeschaft als anderszins, te gelijk eigendom der gemeente wordt en blijft.

Epe 15 Juli 1889't Welk doende
V. Cats.

* Zo staat het er werkelijk. De heer Catz vergat de datum te vermelden.

Volgens het Advertentieblad voor Epe enz. van 13/7/89 zou dat op 8 juli gebeurd zijn. Volgens het "Dagboek der handelingen betreffende het Vrijwillig Brandweercorps" dat Volkert Catz er op nahield zou dit echter op 5 juli 1889 gebeurd zijn. Dit lijkt ons de meest betrouwbare datum. Men had gelijk een groot aantal vrijwilligers (totaal 28 man) bij elkaar die direkt de volgende dag al, zaterdag 6 juli een oefening met de kleine spuit hielden.

W. van Putten.

Bronnen: Gemeentearchief
Archief Vrijwillige brandweer

XII. Werkschema Streekarchivariat

Werkschema voor de archivaris van het Streekarchivariat Noord-Veluwe
20 apr. 1987 - 09 okt. 1987.

Week	datum	Hat- tem	Heer- de	Epe	week	datum	Hat- tem	Heer- de	Epe
17 *	20/01-22/04				30	20/07-24/07			x
18 *	29/04-01/05	x			31	27/07-31/07			
19	04/05-08/05	x			32	03/08-07/08	x		
20	11/05-15/05		x		33	10/08-14/08	x		
21	18/05-22/05	x		x	34	17/08-21/08			x
22	25/05-29/05				35	24/08-28/08		x	
23	01/06-05/06	x			36	31/08-04/09	x		
24 *	08/06-10/06		x		37	07/09-11/09	x		
25	15/06-19/06	x			38	14/09-18/09			x
26	22/06-26/06		vakantie		39	21/09-25/09	x		
27	29/06-03/07		vakantie		40	28/09-02/10	x		
28 *	08/07-10/07		vakantie		41	05/10-09/10		X	
29	13/07-17/07	x		x					x

* Let op, dit zijn geen volle weken.

Vanwege de arbeidstijdverkorting is het voor bezoek op de vrijdagen
gewenst een telefonische afspraak te maken. Mensen die van ver moeten
komen worden geadviseerd ook voor andere dagen even te bellen.
(tel. Hattem 05206-43131, Heerde 05782-3131, Epe 05780-15800)